

МЕДИЈСКА МАНИПУЛАЦИЈА И РАДИЈСКО ИЗВЕШТАВАЊЕ СА ГРАЂАНСКИХ ОКУПЉАЊА

Сажетак: Медијска манипулација је један од основних поступака који предузимају елите са циљем да обману јавност и убеди је у исправност својих ставова и поступака. У раду се износе специфичности радија као класичног медија и његове предности за извештавање у кризним ситуацијама. Посебно се разматрају грађанска окупљања као један од честих облика кризних ситуација у нашем региону. Анализирани су примери из прошлости као и технике за медијску манипулацију током извештавања са грађанских окупљања високог ризика. У раду је презентован модел радијског извештавања са грађанских окупљања који подразумева употребу етички прихватљивог система новинарског ангажовања и толерантног медијског дискурса. Анализирани су новинарски жанрови који се у том извештавању користе, као и елементи који утичу на етички прихватљиво радијско извештавање са грађанских окупљања. Разматрају се и предности које дигитализација пружа, односно елементи који утичу да се смањи могућност манипулације на радију у дигиталном добу.

Кључне речи: манипулација, медијски систем, радио, новинари, извештавање, грађанска окупљања, кризне ситуације, дигитализација

Увод

Радио је од свога настанка од политичких и других елита веома рано маркиран као изузетно погодно медијско оруђе у циљу манипулације и политичке пропаганде. Велика брзина саопштавања вести, огромне могућности у смислу распрострањања сигнала, изузетна популарност коју је имао као „чудо технике“ у времену када је почињао са медијском егзистенцијом у првој половини 20. века, само су неки од елемената који сугеришу да је радио од када је настао заокупљао пажњу доносилаца политичких одлука. Не треба заборавити да је Други светски рат почео фингираним нападом нацистичких специјалних јединица, чији припадници су обучени у пољске униформе наводно „заузели“ немачку радио станицу Радио Глајвиц.

Редовно емитовање програма Радио Београда који је основан као акционарско друштво, почело је 24. марта 1929. године. Политичари су рано уочили значај радија а један од познатих међуратних министара и премијера Милан

Стојадиновић био је председник управног одбора акционарског друштва „Радио“. Оно што је посебно занимљиво када посматрамо радијску манипулацију на јавним окупљањима и данас су директни преноси који се често детерминишу као „новинарство без пера“. У радио преносима важно је дати живу слику, описе, појединости, одвојити битно од небитног, новинар мора да познаје и код слушалаца „оживи“ материју о којој говори. Први радијски пренос обавила је америчка станица „RCA“ јула 1921. године и то је био бокс меч Демпси – Карпантје, док је код нас 7. априла 1929. реализован пренос утакмице „БСК“ – „Југославија“. Што се тиче садржаја са ширим друштвеним и политичким контекстом, један од запажених првих преноса на радију била је прослава 550 година Косовске битке, као и свечаности у манастиру Раваница на Фрушкој гори, односно у манастиру Раваница код Ћуприје.

Од када је радио основан држава је имала у виду могућност да преузме контролу над тим моћним медијем, што је реализовано већ у уговору из 4. фебруара 1928. године који су представници власти потписали са три радијске станице (Београд, Загреб и Љубљана). Чланом 11 предвиђено је да у случају „унутрашњих немира, мобилизације или рата“ радијске станице морају преузети државни органи (Николић, 2009: 11–12). Са приближавањем Другог светског рата то се и догодило и августа 1939. године Радио Београд и Радио Загреб прешли су у руке државе, што је регулисано посебном уредбом о одузимању концесије.

Појам медијске манипулације

Медијска манипулација стара је колико и медији, и предузима се „из најбоље намере“ да се грађани придобију и убеде у исправност пропагандне поруке коју шаље емитер. Према Ђурићу манипулација има следеће значење: „Термин се у значењу злоупотребе највише употребљава у политици и новинарству, али и у интелектуалној и уметничкој сфери, понекад и у науци (нарочито друштвеној), увек у функцији ’завођења јавности’ да употребим Макијавелијев израз“ (Ђурић, 2003: 213). Потребно је направити дистинкцију између *уверавања*, које у себи садржи елемент поштовања другог и његовог мишљења и *манипулације* која подразумева да прималац поруке губи слободу и специфичном медијском техником односно моралном принудом се обавезује да прихвати неко мишљење или усвоји одређени став који му је наметнут. У политичким кампањама прихватљиво је уверавање потенцијалних бирача, али је манипулација, посебно медијска, у етичком смислу неприхватљива и опасна.

Медијска манипулација има одређена правила и технике, али треба нагласити да је њена главна „алатка“ иако има и других – дезинформација. „Под дезинформацијом се, у ствари, подразумева деловање које треба да наведе одређеног примаоца, који свесно треба да буде заваран, да призна као ваљан одређени опис стварности, повољан за пошиљаоца који га представља као

поуздану и проверену информацију. Сва умешност техника дезинформисања заснива се управо на механизму прерушавања лажне информације у 'истинити' информацију, у коју би се беспоговорно веровало и због које би прималац реаговао на по себе неповољан начин. Реч је, дакле, о игри привида, која захтева јасно разумевање истините информације, бар онако како је види публика“ (Бретон, 2000: 62).

Термин близак манипулацији је и пропаганда која иако је слична има своје посебности, али је занимљиво да има аутора који сматрају да пропаганда не мора аутоматски да буде негативна. Они деле пропаганду на „праведну“ и „неправедну“, за шта се оправдање налази у нацистичкој и савезничкој пропаганди која је пожељна јер се бори за победу праведне ствари. Међу тим ауторима истиче се Чакотин који пише да је: „...могуће вршити снажну, чак насилну пропаганду, а да се уједно не нарушавају морална начела на којима је заснована људска заједница“ (Tchakhotine, 1952: 559). Са друге стране треба истаћи да је манипулација специфична по томе да је она комуникација принудом, без обзира на циљеве који могу бити „праведни“ или „неправедни“ у односу на угао посматрања проблема.

Медијска манипулација и радио у прошлости

Историјат радија и први почеци цензуре и манипулације стари су колико и најбржи класични медиј. Информативно-пропагандни апарат Краљевине Југославије био је сконцентрисан у Централном пресбируу који је имао Административни одсек, Информативни одсек и Публицистички одсек. Унутар Информативног одека постојао је Одељак за радио: „Оснивање и постојање Одељења за радио било је у непосредној вези са жељом да се промовише радио као за то време нов медиј, али и да се искористе његове готово неограничене компаративне предности како у смислу информисања тако и у смислу пропаганде. У том смислу била је врло значајна улога председника Владе др Милана Стојадиновића који је врло рано схватио могућности овог медија и имао велике амбиције када је реч о развоју радиофоније“ (Николић, 2009: 8). У предратном периоду посебно за пропаганду у иностранству основана је Радио станица Београд 2 инсталирана у Батајници 8. марта 1936. године. Та краткоталасна станица била је под контролом Централног пресбируа и поред емитовања програма на српском, такође је производила емисије на француском, немачком, италијанском, мађарском, грчком, румунском, албанском, турском и словачком језику.

Занимљив је податак да је директно из Беча Радио Београд преносио приступање Краљевине Југославије Тројном пакту 25. марта 1941. године, а убрзо након тога дошло је до војног удара и грађанских протеста по улицама Београда. Члан управног одбора Радио Београда академик Стеван Јаковљевић, наредио је да се прекине пренос Хитлеровог говора да би у раним јутарњим сатима 27. марта исти човек са групом војника упао и у име пучиста заузео

радио који је сада емитовао вести у прилог удара и војне клике која је исти извела. „Пошто су пучисти на челу са генералом Душаном Симовићем донели одлуку о одузимању права дотадашњем намеснику кнезу Павлу и постављању на престо малолетног краља Петра Другог Карађорђевића на таласима Радио Београда организована је ванредна емисија у којој се прогласом поданицима обратио лично млади Краљ. **Све ово би било сасвим регуларан део радио програма да улогу обраћања младог Краља за слушаоце радио програма није успешно одиграо морнарички поручник Јаков Јововић** (болд – В. Б.). Овим сценариом пучисти су показали да итекако знају шта је радио, како се користи и како се њиме манипулише“ (Николић, 2009: 17–18). Пучисти се одлучују на манипулацију и због тога што нису били сигурни шта би млади краљ могао да каже у живом програму, а познато је да у том случају тешко помаже било какав деманти.

После ослобођења, експериментални програм Радио Београда почео је са емитовањем 6. новембра 1944. године а редовни програм чује се у етру већ након четири дана. Радио је партизанској власти и војсци успешно послужио као брана за немачку и квислиншку пропаганду, јер рат још није био готов и ваљало је уложити додатни напор да се нацистички режими сруше, како у Југославији тако и у Трећем рајху.

Након коначног ослобођења, радио је имао задатак да извештава са разних грађанских скупова и митинга који су служили да искажу подршку новој власти и Титу, а са циљем да се старо монархијско уређење и краљ не врате у земљу. У време социјализма у Југославији су реализовани радио-преноси разних партијских скупова, митинга, конгреса, пленума, слетова за Титов рођендан и сличних манифестација које можемо подвести под грађанска окупљања. Заједничко за све те догађаје је да се радило о медијски строго контролисаним манифестацијама које су увек коментарисане у складу са партијском линијом и директивама надлежних комитета. Програм су водили и извештаје писали само одабрани, подобни новинари за које се знало да неће урадити било шта што одступа од званичне строго контролисане партијске политике, тако да је период једнопартијског система скоро у потпуности период „диригованог“ новинарства.

Медији и грађански скупови

Права ескалација медијске манипулације креће са појачавањем међунационалних тензија у периоду након пада социјализма и почетка егзистенције демократије, односно вишепартијског система у републикама бивше СФРЈ. Владајуће елите увиделе су значајне могућности за разне облике манипулације преко радија који нема визуелну компоненту, која додатно усложњава рад на манипулативним техникама. Радио је био користан за манипулацију зато што се могао слушати без напајања електричном енергијом, што је било посебно

важно у ситуацијама ратних дејстава и санкција, односно рестрикција струје које су биле веома честе 90-их година.

Важно је истаћи радну дефиницију и уопште појам грађанских окупљања са медијског аспекта. „Грађанска окупљања су по свим мерилима друштвени догађаји које, без обзира колико били мирни, ненасилни и толерантни, можемо одредити као ванредне ситуације или у случају ескалације насиља називамо их кризним ситуацијама. Грађанска окупљања о којима наши медији извештавају а догађају се у свету углавном су насилна или су карактеристична по масовности, специфичности или посебним облицима протеста“ (Баровић, 2009: 7).

Грађански скупови су облици изражавања (не)задовољства различитим друштвеним, социјалним, политичким, родним, еколошким, расним, сексуалним и другим мотивима који се испољавају на различите начине. Ако на грађанским окупљањима буде насиља, већег или нижег интензитета, тада се могу окарактерисати као кризне ситуације. „Кризна ситуација за медије представља догађај или процес који је потенцијална претња за велики број лица и њихову имовину, а извештавање са те кризе подразумева заштиту јавног интереса и права конзумента медијских садржаја да на етички прихватљив начин буду тачно, правовремено и објективно информисани“ (Баровић, 2012: 18). Медији извештавају са тих облика кризних ситуација зато што увек постоји јавни интерес да се извештава са разних облика окупљања без обзира на то да ли су то митинзи, демонстрације, штрајкови, маршеви, параде и сл.

Код нас је било доста грађанских окупљања због наглог усложњавања политичке ситуације. Од прославе 600 година Косовске битке на Газиместану 28. јуна 1989. године, па све до 5. октобра 2000. године, можемо рећи да смо имали праву социолошку лабораторију „in vivo“, ако посматрамо разне облике испољавања грађанских окупљања. Од митинга, контрамитинга, протеста, штрајкова до демонстрација, све се то одиграло на трговима и улицама градова у Србији. Медији су та дешавања пратили и извештавали у складу са својом идејном и политичком оријентацијом, а радио је био кључан елемент у праћењу догађаја које данас можемо назвати историјом.

Радијска манипулација и грађанска окупљања

Иако у теорији медија постоје становишта да је телевизија најбржи медиј, уз сва уважавања предности које пружа ТВ, радио је на првом месту по питању брзине и медијске ефикасности у смислу пласирања информација, чињеница и података (Дурман, 2003: 94). Велики број конзумента информација прве вести о некој кризној ситуацији сазна посредством свог радио пријемника који може бити укључен у дневној соби, на радном месту или у колима што се у теорији детерминише као медијска еластичност тј. предност радија у односу на друге медије. Са развојем технологије пријемник постаје све мањи те је за грађанска окупљања радио-апарат од великог значаја из више објективних разлога од којих су најважнији:

- лако је преносив и једноставан за употребу;
- јефтин је и не изискује струју као класичан извор напајања;
- може се слушати у покрету па чак и у трку;
- сваки конзумент информација може се путем мобилног телефона уживо укључити у програм.

Радио је по техничко-технолошким карактеристикама и процесу производње умногоме специфичан медиј који је погодан за извештавање али и манипулацију са грађанских окупљања јер конзументи информација у великој мери верују том медију, зато што одаје утисак присности и велике искрености. За разлику од телевизије или штампе, радио остварује најприснији однос са слушаоцима јер се после телефона он сматра за медиј који ствара имагинацију блискости међу људима. Ако посматрамо демонстрације и протесте малом дигресијом у прошлост можемо се подсетити да је највећи број грађана преко радио-апарата сазнао за петооктобарска дешавања испред Скупштине Југославије а Радио Б92 је први преко мобилног репортера јавио за улазак демонстраната у скупштинско здање, што је касније детерминисано као пресудни тренутак у том грађанском окупљању.

Један од основних разлога због којих конзументи информација верују радио-пријемнику налази се у персоналности тог медија која се огледа у идентификацији слушаоца са омиљеном станицом која пушта одређену музику и чији информативни програм је компатибилан ставовима, мишљењима и политичким уверењима слушаоца. То је истовремено медијска „замка“ у смислу обиља простора за свесну манипулацију слушаоцима од стране уредништва. За грађанска окупљања је специфично да се за разлику од шокантних телевизијских снимака повређених, рањених и ухапшених на радију то не видите и стога тај медиј пружа већу могућност манипулатору у односу на визуелни медиј.

Новинари и уредници који манипулишу могу употребити одређене звучне ефекте радија да представе по свом нахођењу атмосферу на неком митингу или протесту а уношење посебно снимљених звукова даје широке могућности манипулаторима. По свим карактеристикама радио се издваја као медиј чије предности у области манипулације долазе до изражаја на грађанским окупљањима која су насилна или комбинована по карактеру, јер се слушаоци могу погрешно информисати. Док су други медији због времена излажења или технолошких захтева много компликованији за брзо јављање са неке инцидентне ситуације на одређеном хипотетичком насилном грађанском окупљању, радио је због једноставности и техничких карактеристика веома погодан за брзо и ефикасно извештавање.

Радијско извештавање подразумева на првом месту брзину коју смо већ истакли као предност овог медија али је чињеница да су кризне ситуације по дефиницији увек међу првим вестима у електронским медијима или на првим странама у штампи, а од радијских новинара зависи да ли ће искористити

своје капацитете и могућности. То подразумева да медиј окупља тим професионалних новинара и уредника који ће зналачки употребити све предности свог медија који може постићи значајне резултате по питању брзине, квалитета и учесталости извештавања. Недостатак слике коју има ТВ или могућности поновног враћања на почетак реченице што пружа штампа, радијски новинар може ефективно надоместити тако што ће први пласирати неку информацију и уобличити вест на коју ће се касније телевизија и новине позивати или је цитирати. На грађанским окупљањима радијски извештач може различитим техникама манипулисати, посебно пристрасним описом ситуације могуће је постићи „жељени“ ефекат, посебно због недостатка визуелне компоненте.

За радио је важан глас новинара којим вешт манипулатор одаје сигурног, енергичног извештача којем конзумент информација верује. Са друге стране неискусан манипулатор својим бојажљивим, неартикулисаним или сувише паничним гласом може одавати особу у коју слушалац нема поверења. Комешање масе, гурање испред полицијског кордона, махање заставама, ударање полиције у штитове и слична дешавања на грађанским протестима, вешт радијски извештач-манипулатор може пренети у живом јављању тако да иде у прилог његовој страни.

Добра вежба за то да увидимо колико од истине може одударати оно што слушалац чује у етру од стања ствари на терену је радио пренос утакмице. Ако покушамо симултано гледање телевизијског преноса утакмице и слушање радио-преноса исте, можемо уочити на који начин радијски новинар другачије коментарише фудбалски меч који обилује брзим акцијама и учесталим променама ситуације, од онога што се заиста дешава на терену. Уколико посматрамо ситуацију у којој се намерно у радијском преносу користи манипулација, биће нам јасно колико је радио „пожељан“ за ту врсту пропаганде. Предности радијског извештача са грађанских окупљања у односу на телевизијску екипу огледају се у:

1. брзини јављања и извештавања;
2. великој мобилности на терену;
3. бољој позиционираниости за извештавање;
4. мањој уочљивости од демонстраната или полиције;
5. могућности да се насилни или комбиновани протести прате и тонски бележе из непосредне близине.

Извештавање са грађанских окупљања засновано на етички прихватљивом новинарству укључује припрему новинара која се састоји од уже професионалне и психолошке припреме. У професионални део припреме укључује мо: информисање о грађанском окупљању које треба обрадити, сакупљању података из више извора, извиђање терена што се не разликује много од припреме коју обављају телевизијски извештачи. На радију је много важније да је новинар на терену прибран, смирен и сконцентрисан јер док телевизија базира извештај на снимку, радио се фокусира на артикулисани, разумљив и течан из-

вештај новинара. Изузетно непрофесионална и неповољна по новинара али и медијску кућу је ситуација када извештач са демонстрација замукнује, не може да нађе адекватну реч, понавља се и конфузно изговара готово идентичне реченице (пример за такав облик рада маркиран је у специјалној емисији Радија Б92, 21.02.2008. у 21 час са изгредом након митинга „Косово је Србија“). И поред извештавања у условима високог стреса и повећаног ризика по безбедност новинара, битно је смиреним тоном са јасном артикулацијом, поновити познате податке и изнети чињенице које су нове у односу на претходно укључење. Посебно је важан прибран, разговетан и довољно снажан глас радио извештача у ситуацијама јављања испред бине, када се у позадини чује глас са звучника или у ситуацији укључења из непосредног окружења масе која скандира.

Основни задатак радијског извештача у раду на грађанским окупљањима огледа се у детаљном опису свих релевантних чињеница и догађаја које слушалац не може на други начин перцепирати. У наведеном случају до изражаја долази оданост новинара етичким и професионалним нормама јер је извештач на тесту да ли ће злоупотребити свој положај и неистинито пренети неки догађај који је компатибилан његовим политичким ставовима али не и истинит. Осим реторичке реконструкције неког догађаја или инцидента могуће је злоупотребити и аудио сведочанство, јер се у циљу аутентичности може пустити намерно измонтиран снимак: скандирања, аплауза, звиждања, извикивања парола, жагор масе, говор лидера. У технике манипулације улази и монтирање снимљеног материјала тако да се звиждање или скандирање убацује у говор одређеног лидера.

У избору жанрова током извештавања са грађанских окупљања, радио је у предности јер може у рекордном року посредством мобилног телефона или других система комуникације обавити укључење извештача са терена, а могуће је снимање фоно извештаја који ће бити накнадно емитован у некој информативној емисији. Радио-пренос неког грађанског окупљања делимично је превазиђен начин рада који се примењује у случају важних скупова а у редовним приликама најчешће се емитује специјална радијска емисија која може у 20 минута сажети све најважније елементе неког протеста или митинга који траје више сати. Иако не истиче брзину радија у први план могуће је и гостовање у студију са темом грађанског окупљања али и интервјуисање неке личности на месту протестне шетње, демонстрација или изражавања грађанске непослушности. Најчешћи облик рада код планираних и мирних грађанских окупљања је прављење радио-пакета за одређену информативну емисију као и радијске репортаже која захтева велику стручност, време и умешност при снимању, планирању, монтажи и финализацији.

Најчешћи облик рада у насилним и комбинованим окупљањима је живо укључење новинара који прати одређене демонстрације и директно преноси најновије инциденте, непредвиђене догађаје, наводи број повређених особа, интервенцију полиције и остале елементе који могу ући у јављање. Када истичем живо укључење као најбржи начин пласирања информација тј. кому-

никације у програму, треба упозорити на чињеницу да само добро конципиран разговор на релацији водитељ – новинар, може ефикасно реализовати тај облик рада. Први значајан проблем огледа се у тешкоћама при успостављању везе, недовољно је јак сигнал, има проблема са режијом и сл. Када се јавља са грађанских окупљања а има ексклузивну вест, новинар мора од режије програма, енергично тражити директно укључење у програм. Радио је у предности над телевизијом јер једноставније и брже прекида програм (нпр. скрати музичку нумеру или постепеним спуштањем јачине тона неприметно прекине емисију која се емитује) а брзим укључењем репортера први ће у односу на остале медије лансирати одређену вест.

Након успостављања везе и најаве репортера са терена, новинар који се јавља, требало би да логички повезано изнесе најважније детаље са хипотетичког окупљања а затим је пожељна комуникација студио–репортер. У наведеној ситуацији до изражаја долази могућност манипулације првенствено водитеља у студију који пре укључења може да договори са новинаром сет од два до три питања која ће у програму бити сугестивно постављена. Тиме се постиже за манипулатора позитиван, макар и привидан ефекат, јер се постављају питања на која извештач са терена има адекватан одговор, пожељан за опцију коју манипулатор заговара. У зависности од концепције и усмерења радија укључења са грађанских окупљања биће лимитирана на 90 секунди до највише 4 минута у централним информативним политичким емисијама (ЦИПЕ) јавних сервиса и станица које у програму имају информативни програм (ИП), тзв. „News плус“ станице. У изузетно важним или високоризичним окупљањима могуће је проширити живо (live) укључење на преко 240 секунди али је препорука да се укључење увек унесе у први квартал формативног точка. Исто важи за ЦИПЕ које треба да у првом кварталу када је слушаност највећа понуде најсвежије информације са места одређеног скупа. Ако одређена радио станица нема изражену информативну компоненту и оријентисана је на музику, забаву, образовање, локалну заједницу, тада је могуће у кратким блоковима обавити брзо и ефикасно укључење (Спаић, 2005). Живо укључење које нема двосмерну комуникацију код слушалаца не оставља ефекат директног јављања јер подсећа на класичан фоно извештај.

Фоно извештаји подразумевају снимљене извештаје који се преносе посредством телефона и накнадно емитују у ЦИПЕ и осталим информативним емисијама. Њихова предност огледа се у томе што у случају непредвиђених околности, део или комплетан извештај можемо поновити. Манипулација се обавља у монтажи где се снимљени материјал обрађује по жељи манипулатора и финализацијом се добија „жељени“ ефекат. Фоно извештај не би требало да буде дужи од 120 секунди јер је уочено да мали број конзумента радио слуша у континуитету, већ се информативне емисије понављају и један извештај пушта се у етар више пута у вертикали. Из наведеног разлога као и због пажње слушалаца која није статична, препоручљива је умереност у квантитативном смислу а извештај може бити дужи ако се пушта у јутарњим и преподневним часовима

(од 8 до 13 сати) када се радио највише слуша или од 19 до 21 час, када је пажња конзументата информација такође на вишем нивоу. У случају озбиљних инцидената са повређеним лицима или ако деск због концепта емисије и уредничке процене то захтева могућа је дужа верзија фоно извештаја али у савременој концепцији најбржег медија, треба пазити на дужину. Ако посматрамо радијску вертикалу није могуће код грађанских окупљања дугог трајања, један фоно извештај емитовати од 8 до 22 часа, већ је упутније са терена пласирати нове извештаје, на свака два сата или у случају непредвиђених догађаја који скупу дају нову димензију (насиље, сукобе великог интензитета, ширење протеста).

За рад на директним преносима треба ангажовати радијске новинаре који су у етичком и професионалном смислу коректни уз напомену да поред добре дикције треба да поседују реторичке способности и карактеристике доброг спортског новинара. Пренос грађанских окупљања је специфичан изазов јер оставља велики маневарски простор за манипулацију а слушаоцима треба дочарати атмосферу, бројност и низ других елемената на хипотетичком скупу. Потребан је одмерен, непристрасан тон који ће фактографски тачно и вредносно коректно пренети све елементе неког скупа без обзира на то да ли је политички, верски, мањински или еколошки. Висок ниво етике и професионализма битан је и због могућности да радио буде цитиран у другим медијима који нису присутни на одређеном скупу и стога ће прецизан и концизан израз уз умереност у вредносним ставовима и оценама грађанског скупа бити од пресудне важности у вредновању одређене радио-станице као пристрасне или објективне.

Интервју спада у битне жанрове за радијске новинаре посебно у случају немира, нереди и грађанске непослушности, јер ако одређена станица добије изјаву од угледне особе која је нпр. синдикални лидер тада је велика вероватноћа да интервју буде пренет. Такав интервју други медији ће реемитовати или искористити у деловима али је добро искористити исти за постављање на интернет страницу а могуће је скратити и доставити текст другим медијима у облику вести која се извуче из интервјуа, за шта имамо примере из медијске праксе (Спаић, 2005: 28). Радио интервју на грађанским протестима треба да поседује динамику и логичку концепцију тако да га слушаоци могу лакше пратити уз обавезне међунајаве саговорника и понављање његовог имена и функције, посебно ако није лако препознатљив његов глас. У радијском интервјуу који се обавља на месту демонстрација упутно је избегавати скраћенице јер се често због околних јаких звукова и буке нека скраћеница може погрешно разумети или се неће чути.

На грађанским окупљањима било да су мирна, комбинована или насилна могуће је прављење радио-пакета уз напомену да је погрешно узимати изјаве само од представника организатора – говорника или лидера неке организације, већ је потребно узети тонски запис од учесника (демонстраната) али и од оних који имају дијаметрално супротно мишљење (власти, полиција, фабричка управа). Важно је имати изјаве личности које су укључене у грађанска окупљања

на разне начине а непожељно је користити њихове цитате из агенцијских извора јер се у посматраним ситуацијама неретко дешавају демантији и наводе се погрешни, извучени и пристрасни цитати.

Сваки новинарски коментар по питању грађанских окупљања вредносно је обојен и садржи више или мање видљиву пристрасност и стога је тај жанр идеална форма за манипулацију при извештавању са демонстрација, митинга, штрајкова. Посматрајући проблематику грађанских окупљања са аспекта радија, репортажа је иако детерминисана као уметничка медијска форма веома пожељан жанр за манипулацију и експлицирање нереда, мирних шетњи или грађанске непослушности из угла повољног за манипулатора. За репортажу не постоји стереотип, уходани модел, окоштали израз, јер она је огледало новинарске инвентивности, знања и умећа коришћења аудио снимака различитих саговорника. Иако је захтеван и сложен новинарски жанр, репортажа је пожељна јер садржи елементе истраживачког новинарства а ради се у дужем временском периоду и не спада у просто извештавање и ређање чињеница већ има шири спектар погледа на проблем. Због тога се у репортажи могу чути различити стручњаци, експерти, аналитичари, обични учесници протеста, страни новинари који су пратили демонстрације, случајни пролазници, лица која су жртве полицијске интервенције, анонимни полицајци који се не слажу са намерама власти, политичари и остали чији коментари иду у прилог манипулатору. За радијску репортажу која се бави грађанским окупљањима у нашој медијској пракси у последње време нема много примера али је чињеница да се од велике количине снимљеног и прикупљеног сировог материјала може искористити мали број изјава, интервјуа, анкета.

За радио је карактеристична добра сарадња радио-станица које су умрежене у један систем или асоцијацију, било да се ради о емитерима са локалном, регионалном или националном фреквенцијом. Важно је да у грађанским окупљањима та сарадња функционише и за то имамо медијске примере из новије историје. „Један од добрих примера сарадње локалних са националним станицама јесте и извештавање са митинга 5. октобра 2000. у Београду. Због тога је за новинара који ради за национални медиј врло важно да буде свестан да је он у ванредним приликама извештач не само за свој медиј, већ и за друге, на пример партнерске станице.... Тако је репортер 'Радија Б92' тога дана био 'пребукиран' позивима своје матичне куће, али и осталих независних станица у чије програме се небројено много пута укључивао уживо у програм.“ (Пралица, 2006: 29).

Радијска пракса неизоставно потврђује да тај медиј предњачи у брзини изношења нових података и информација што је од велике важности у извештавању са грађанских окупљања. Иако је телевизија у многим сегментима фаворизирана управо је у ситуацији извештавања са митинга, протеста, насилних демонстрација или нереда на улицама добро организован локални радио у информационом смислу бржи, ефикаснији и боље обавештен од националног емитера или јавног сервиса. У тој чињеници се крије опасност, зато што већину

локалних радио-станица на разне начине контролишу елите, интересне и политичке групе које имају мотив да се служе медијским манипулацијама.

На примеру Србије могуће је констатовати да су грађанска окупљања током деведесетих година прошлог века, независне радијске станице ако не најобјективније онда сигурно једине у земљи (од електронских медија) преносиле. Због тога је чињеница да радио мало кошта а у информативном смислу много пружа а на грађанским окупљањима најтранспарентније и најбоље сведочи да ће радијски новинари уз одређено знање, професионални и етички однос и у будућности бити драгоцен извор за све који желе да чују најновије вести са демонстрација, протеста или штрајкова.

У радијској манипулацији има доста примера такозваних **речи-замки** које служе да се оправдају различити полицијски поступци на грађанским окупљањима. Тако се нпр. може рећи да је полиција интервенисала и грађани су се разишли, без ближег одређења о степену употребљене силе, употреби лица и сл. У радијском извештавању за манипулатора је од кључне важности то што нема слике као сведочанства, већ се све оставља новинарској имагинацији и жељи да се нешто (не)савесно пренесе до слушаоца. Примера за употребу речи-замки има доста у пракси. „Неке од полицијских снага, укључујући недавно и извесну службу безбедности у Француској, користе тзв. гумене метке. Понекад се људи изненаде кад им кажете да ти меци могу озбиљно да повредe па и да убију човека. У суштини реч је о оловним куглицама пресвученим гумом. Посебан распоред информација нам не дозвољава да приметимо да је употреба тих метака суровија него што се чини. Сама реч је, као и предмет њоме означен 'пресвучена' да би прикрила своје стварно значење“ (Бретон, 2000: 104). Управо је игра речи или манипулација речима-замкама повољан терен за извештача-манипулатора са грађанских окупљања који вештом употребом „безазлених“ термина може умањити значај и размере полицијске интервенције, ако то иде у прилог његовој идеолошкој или другој оријентацији.

Методe манипулације увек морају бити маскиране и слабо видљиве ако манипулатор жели да постигне жељени циљ – убеђивање слушаоца да је његов став, мишљење, поступак, исправан и прихватљив за усвајање. У нашем дигиталном добу конзументи информација некритички прихватају оно што им медији намећу као своје мишљење или став. Човек дигиталне ере нема времена а неретко и због комформизма одбија да се „замара“ дубљим размишљањима о одређеним политичким, економским, друштвеним и другим проблемима у чему манипулатори налазе простор за свој рад. Дигитални медији омогућавају већи квалитет пренесене информације, што је посебно важно ако се ради о кризним ситуацијама, као догађајима и процесима у којима је свака информација важна, јер неретко доноси податке о животима великог броја људи. Дигитална технологија у значајној мери решава низ техничко-технолошких проблема на радију, који посебно у кризама долазе до изражаја, тако да је прелазак на дигитални сигнал велики напредак у квалитативном смислу. Треба нагласити да дигитализација омогућава стерео и висококвалитетни „surround“ тон, уз могућност

више тонских канала уз један видео запис, што су нове технолошке могућности које такође можемо користити, при извештавању у кризним ситуацијама. Веће квалитативне погодности пружа дигитални радио, на шта указује Пралица: „Једна од првих предности овог радија будућности, у односу на данашњи традиционални радио јесте врло висок квалитет звука, без могућности икаквих сметњи, шуштања, слабог сигнала, мешања програма и слично (квалитет звука као на компакт-диску). DAB (Digital Audio Broadcasting) користи нове високофреквентне опсеге за неколико сервиса у једном блоку фреквенција што се још назива и мултиплекс“ (Пралица, 2011: 14).

Радијска манипулација која се користи код извештавања са грађанских окупљања има неколико карактеристика од којих се издавајају следеће:

1. **симплификација** – чињеница, података, мотива и понашања окупљених грађана са циљем да се симболички персонификује један непријатељ;
2. **хиперболизација** – са жељом да се измене и трансформишу чињенице по вољи манипулатора;
3. **оркестрација** – понављање података, информација и „прилагођених“ чињеница са жељом да се прималац поруке изманипулише и прихвати став или информацију манипулатора као свој став;
4. **трансфузија** – односно преношење информација тако да буду пријемчиве различитим циљним групама у зависности од жеље манипулатора;
5. **виктимизација** – жеља да се поделом на „ми“ и „они“ увек од наших направе жртве и они који се бране, уз жељу да се постигне једногласан консензус да смо „ми“ увек жртве и они који нису криви.

Поједностављивање у радијском новинарству је пожељно због непостојања визуелног момента када је слушалац остављен на вољу новинару да му пренесе све важне сегменте једног скупа. Симплификација подразумева потпуно поједностављивање чињеница и података које иду у прилог манипулатору, што није тешко реализовати у радијском извештавању. Поједностављивањем чињеница манипулатор постиже као примарни циљ да убеди слушаоца у исправност своје идеје, и да на пример ако је једна група учесника скупа извела инцидент све учеснике скупа представи као хулигане и разбијаче; то је основни мотив симплификације.

Хиперболизација је следећи корак који подазумева да се одређени поступак или радња учесника скупа преувеличава и представи на начин који одговара манипулатору. Хиперболизација је увек праћена одређеним атрибутима који су пежоративни или афирмативни у зависности од жеље онога ко извештава или преноси одређени грађански скуп.

Оркестрација је често присутна пропагандна техника која има у виду чињеницу да је „сто пута поновљена лаж истина“ и у складу са том тврдњом, иде се на убеђивање са жељом да се што више пута понови одређена тврдња,

информација, слоган, парола. У том пострупку манипулатор циља на „духовни замор“ слушаоца, који под медијским притиском постепено губи критичку свест, те услед силног понављања поруке коју манипулатор шаље „сигурно“ има оправдања односно „тачности“ у тврђењу.

Термин трансфузија подразумева прилагођавање информација са жељом да се приближе различитим циљним групама у зависности од пола, старосне структуре, социјалног, политичког или другог убеђења. Вешт извештач-манипулатор увек тежи једноставном и јасном језику. „Ако неко жели да нас убеди јасноћом свога говора, очито у томе није успео другачије, тј. изношењем аргумената. Јасноћа је заводљива. Чини се да је тако добро прилагођена публици, да ова може без икакве муке да прихвати оно што јој се нуди. У овом случају, говор није разумљив зато да би подучио, већ из чисто демагошких разлога. Манипулација и овде почиње у тренутку кад јасноћа смењује саму аргументацију, уместо да је само прати“ (Бретон, 2000: 78–79). У трансфузији манипулативне поруке у радијском извештавању са грађанских окупљања од великог значаја је циљна група којој је порука намењена (пензионери, радници, социјално угрожени, мањине и сл.).

Виктимизација се као манипулативна техника најчешће користи ако је на одређеном митингу, протесту, демонстрацијама и сл., било насиља односно изгода са повређеним или страдалим учесницима. Тада манипулатор увек као жртве представља демонстранте који заступају његову опцију, без обзира на то колико чињенице сугеришу да је то далеко од истине. Суштина виктимизације садржана је у идеји да се код слушалаца постигне консензус да они над којима се врши насиље нису криви, већ се са њима људи солидаришу и пружају им подршку. То је једна од манипулативних техника коју су новинари који су 90-их година подржавали власт у Србији обилно користили да докажу како је тадашња опозиција насилна и да напада и агресивно се понаша према полицији али и демонстрантима из супротног табора.

Закључак

Можемо закључити да је у историји радија на нашим просторима од најранијих дана егзистенције тог медија било примера манипулације. Од фингираног говора краља Петра Другог за време пуча од 27. марта 1941. године до бурних деведесетих година, постојала је константна потреба манипулатора да користе радио за своје интересе. То је био медиј који је увек погодан за манипулацију зато што је лако доступан чак и у кризним ситуацијама када нема електричне енергије, јефтин је и свако га себи може приуштити, лако је преносив и нема визуелну димензију што га у очима манипулатора посебно чини погодним за пропаганду. Такође је важно напоменути да вешт новинар – манипулатор релативно уверљиво може (бојом гласа, драматизацијом, монтираном анкетом, погрешном интерпретацијом) навести слушаоца да поверује његовој

интерпретацији и виђењу одређеног грађанског окупљања. То се посебно 90-их година обилато користило у циљу политичке пропаганде, а посебно су га примењивале различите политичке странке, у складу са њиховим идеолошким потребама. На основу преслушаваних материјала са истог грађанског окупљања (нпр. митинг и контрамитинг), ако консултујемо РТС и Б92, имамо утисак да се ради о дијаметрално супротном опису догађаја.

Манипулацију у медијском извештавању са грађанских окупљања одликује неколико елемената:

- умањивање или повећавање реалног броја присутних грађана у складу са жељом новинара – манипулатора;
- давање позитивног/пежоративног тона скупу у зависности од симпатије/антипатије медија-манипулатора који извештава са скупа;
- преувеличавање/умањивање постојећег инцидента;
- коментар новинара у току излагања неког од учесника за кога медиј-манипулатор сматра да његово обраћање не треба да се чује у етру (за то смо имали примера у Скупштини Србије 90-их година када су новинари РТС-а коментарисали претходна излагања када су говорили посланици тадашње опозиције, посебно лидери опозиционих партија);
- истицање (не)постојећих парола на грађанском скупу (слушаоцима је немогуће проверити исказ новинара);
- монтирана анкета са окупљеним грађанима где се у монтажи обрађују и у етар пласирају искључиво одговори који иду у прилог идеолошког модела који одговара медију-манипулатору;
- пристрасно коментарисање евентуалне интервенције полиције, при чему се умањује прекомерна употреба силе, или се мања интервенција представља као полицијска бруталност и смишљено насиље према окупљеним грађанима.

Сви наведени елементи сугеришу да је код нас било доста радијске манипулације пре свега у идеолошке и политичке сврхе. То не значи да данас у дигиталном добу нема и неће бити манипулације, већ да је треба спречити и сузбити истинитим, етички утемељеним и непристасним новинарством које се заснива на чињеницама а не паролама и прикривању истине.

Извори и литература

- Баровић, В. (2009). *Медији и грађанска окупљања*. Нови Сад: Media Art Service.
- Баровић, В. (2012). *Медијско извештавање у кризним ситуацијама*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Бретон, Ф. (2000). *Изманипулисана реч*. Београд: Клио.
- Ђурић, Д. (2003). *Новинарски лексикон*. Београд: Ју маркетинг прес – Компанија Новости.

- Durman, R. (2003). *Funkcionisanje lokalne televizije*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Јовановић, Р. (1992). Почети радија у Србији, Београд. У: *Два века српског новинарства*. Београд: Институт за новинарство, 91–98.
- Николић, М. (2009). *Sender Belgrad, Окупајски Радио Београд Зендер Белград – Радиофонија у Србији за време Другог светског рата*. Београд: РТС Радио Београд.
- Пралица, Д. (2006). Народ је ушао у Скупштину, *Линк*, број 46. Нови Сад.
- Пралица, Д. (2011). Дигитализација медија у Србији: студија случаја радио, *Медијски дијалози*, број 9, 33–47.
- Tchakhotine, S. (1952). *Le Viol des foules par la propagande politique*. Paris: Gallimard.
- Спаић, Н. (2005). *Радио за слушање, случај Београда 202*. Нови Сад: Media Art Service International.

Vladimir Barović

MEDIA MANIPULATION AND RADIO COVERAGE OF CIVIL GATHERINGS

Summary: Media manipulation is one of the basic processes that take elite in order to deceive the public and convince the correctness of their views and actions. This paper discusses the specific features of radio as a classic media and its advantages for reporting emergencies. Special consideration is given civic gatherings as one of the most common forms of crises in our region. Analyzed examples from the past as well as techniques for manipulating media coverage during the civil gathering of high risk. This paper presents the model of the radio coverage of civil assembly, which involves the use of ethically acceptable system of journalistic engagement, and tolerant of the media discourse. Analyzed the journalistic genre that is used in the reporting, as well as elements that affect ethically acceptable radio coverage of civic gatherings. It discusses the advantages that digitization offers, or elements that influence to reduce the possibility of manipulation on the radio in the digital age.